

AZƏRBAYCAN PESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MƏHƏMMƏD TAĞI SİDQİ VƏ ANA DİLİ PROBLEMİ

İxtisas: 5706.01 – “Azərbaycan dili”

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Günay Adil qızı Ələkbərova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan – 2025

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin "Azərbaycan dilçiliyi" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor
Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

Rəsmi
opponentlər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Sayalı Allahverdi qızı Sadıqova

Filologiya elmləri doktoru, professor
İbrahim Məhəmməd oğlu Bayramov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Rəşad Əli oğlu Zülfüqarov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali
Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində
fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya
şurasının sədri: AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya
elmləri doktoru, professor
Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İman Zeynalabdin oğlu Cəfərov

Elmi seminarın
sədri: Filologiya elmləri doktoru, professor
Akif Kazım oğlu İmanlı

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Elmi ədəbiyyatlarda XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının yeni vüsətlə inkişaf etməsi dövrü kimi xarakterizə olunmaqdadır. O dövrdə Azərbaycan maarifçilərini düşündürən məsələlər sırasında yeni məzmunlu bədii-publisistik, elmi-pedaqoji əsərlərin yazılması, bu zaman ədəbi dilin sadələşdirilməsi xüsusi yer tutmuşdur. Əlbəttə ki, əsas məqsəd xalqın tərəqqisinə mane olan amilləri aradan qaldırmaq idi və ziyalı təbəqəsi belə hesab edirdi ki, cəmiyyətin tənəzzüldən xilasını üçün milli təfəkkürə təsir göstərəcək ədəbiyyatın imkanlarından maksimum səviyyədə faydalanmalı, insanlara sadə xalq dilində qələmə alınmış əsərlər təqdim edilməlidir. Qəti şəkildə demək mümkündür ki, ana dili problemi XIX-XX əsrin həddlərində ölkədə ədəbi, elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan bütün ziyalıları bu və ya digər dərəcədə düşündürmüşdür. Həmin maarifpərvər təfəkkür sahiblərindən biri də Məhəmməd Tağı Sidqi olmuşdur. Azərbaycan xalqının Ümummili Lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyev 13 oktyabr 1999-cu il tarixdə Naxçıvanda Cəlil Məmmədquluzadənin ev muzeyinin açılışı mərasimində demişdir: “Azərbaycanın zənginliyi bir də ondan ibarətdir ki, ölkəmiz elə insanlar yetişibdir ki, bu insanlar kütləni, xalqı oyada bilib, qaldıra bilib, onlarda milli ruhu inkişaf etdirə bilib, milli ruhu canlandıra bilib və millətimiz millət olub, millətimiz inkişaf edibdir”.¹

Azərbaycan maarifçilik hərəkatının təntənəsində, ədəbi dilimizin inkişafında M.T.Sidqinin xidmətləri inkaredilməzdir. Bununla belə, ana dili probleminə münasibətdə M.T.Sidqi mövqeyinin öyrənilməsi Azərbaycan dilçiliyində sistemli bir tədqiqatın obyektinə çevrilmədən diqqətdən kənar qalmışdır.

1. Əliyev, H. Müstəqilliyimiz əbədidir. XXII kitab / H.Əliyev. – Bakı: Azərneşr, – 2007. – s. 261

Faktdır ki, N.M.Xudiyevin “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” kitabının nə “XIX əsr Azərbaycan ədəbi dili”, nə də “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili” bölmələrində M.T.Sidqinin ədəbi dilə münasibəti, yaxud bu görkəmli şair-pedaqoqun əsərlərinin dili haqqında hər hansı bir şərhə rast gəlmirik.² Eyni sözləri T.Hacıyevin XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilimizin inkişaf istiqamətlərindən bəhs edən “Azərbaycan ədəbi dili tarixi (II hissə)” kitabına aidliklə də söyləmək mümkündür.³

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı ayrı-ayrı yüzillərdə yaşamış şair və yazıçıların adı ilə bağlıdır və bu mənada klassik ədəbiyyatı təmsil edən söz ustalarının ədəbi irsində dil problemlərinin həlli aktuallığı ilə səciyyələnməkdədir. Doğrudur, müstəqillik illərində nəşr olunmuş eynimərəmli əsərlər, o cümlədən “Füyuzat” jurnalı və dil problemləri⁴, “Nəsimi əsərlərinin dilində onomastik vahidlər”⁵, “Məhəmməd ağa Şahtaxtı: görkəmli dilçi və naşir”⁶, “Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili”⁷ kimi fundamental kitablar bu sahədə mühüm uğurların qazanılmasından danışmağa imkan verir. Bununla belə, eyniistiqamətli tədqiqatların daha intensiv şəkildə aparılmasına ehtiyac vardır. Çünki, xüsusən də, XIX-XX yüzillərin həddlərində qüdrətli söz sahibləri ana dili probleminə millətin taleyini həll edəcək ciddi amillərdən biri kimi baxmışlar. Hətta ana dili ilə bağlı M.T.Sidqinin özünəməxsus

² Xudiyev, N.M. Azərbaycan ədəbi dili tarixi / N.Xudiyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – s. 467-599.

³ Hacıyev, T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixi (II hissə) / T.İ.Hacıyev. – Bakı: Maarif, – 1987. – s. 3-285.

⁴ Həsənova, S. “Füyuzat” jurnalı və dil problemləri / S.Həsənova. – Bakı: Elm, – 2006. – 298 s.

⁵ Zeynalova, A. Nəsimi əsərlərinin dilində onomastik vahidlər / A.Zeynalova. – Naxçıvan: Qızıl Dağ, –2008. – 178 s.

⁶ Quliyev, Ə., Həsənova, S. Məhəmməd ağa Şahtaxtı: görkəmli dilçi və naşir / Ə.Quliyev, S.Həsənova. – Naxçıvan: Əcəmi NPB, –2017, – 192 s.

⁷ Adilov, M. Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili / M.Adilov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020, – 680 s.

konsepsiyası olmuş, dövrünün görkəmli ziyalı pedaqoqu müxtəlif məzmunlu əsərlərini qələmə alarkən həmin əsərlərin dili məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmış, diqqəti sözün təsir gücünə yönəltməklə maarifçilik hərəkatında yeni uğurlara imza atmışdır. Bəli, XIX əsrin II yarısında Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı digər qüdrətli qələm sahibləri ilə bərabər, həm də M.T.Sidqinin adı ilə bağlıdır. Bu mənada M.T.Sidqinin dillə bağlı fikirlərinin öyrənilməsi, görkəmli şair-pedaqoqun öz əsərləri ilə ədəbi dilə gətirdiyi yeniliklərin tədqiqi dilçilik elminin qarşısında aktuallıq kəsb edən bir problem olaraq qalmaqdadır. Daha doğrusu, M.T.Sidqi əsərlərinin dili dəyərləndirilmədən XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilimizin əsl mənzərəsi haqqında doğru təsəvvür əldə etmək mümkün deyildir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili üçün səciyyəvi olan proseslər, o cümlədən eyni dövrdə yaşayıb-yaratmış qələm sahiblərinin ana dili probleminə münasibəti təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti M.T.Sidqinin ümumi dilçilik görüşlərindən, şair-pedaqoqun ədəbi, publisistik və elmi əsərlərinin dilindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi M.T.Sidqinin ümumi dilçilik görüşlərinə aydınlıq gətirmək, görkəmli şair və pedaqoq tərəfindən qələmə alınmış bədii və elmi-publisistik əsərlərin dili üçün səciyyəvi olan leksik-qrammatik xüsusiyyətləri dəyərləndirməkdir. Bu məqsədə müvafiq dissertasiyada aşağıdakı **vəzifələrin** həyata keçirilməsi zəruri sayılmışdır:

– Dillərin yaranması probleminə münasibətdə M.T.Sidqinin mövqeyini çağdaş dilçilik meyarları ilə dəyərləndirmək, insan ruhunun nüvəsində dil-sözün dayanması ideyasını irəli sürən şairin sözün ölməzliyindən məxsusi bəhs etməsini gündəmə gətirmək, dilin daim inkişaf etməsi, söz və məfhum, nəsr və nəzm dili məsələlərinin həllində M.T.Sidqi yanaşmalarının obyektivlik səviyyəsini müəyyənləşdirmək;

– Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini terminlər qatı hesabına zənginləşdirən M.T.Sidqinin bu istiqamətdə ümumxalq danışığı dili,

eləcə də alınma sözlərin imkanlarından faydalanma metodlarını müəyyənləşdirmək, maarifpərvər şair-pedaqoqun terminologiya baxımından milli ədəbi dilə qazandırdığı uğurların əhəmiyyətini dəyərləndirmək;

– Sinonim sözlərin effektiv imkanlarından istifadə etməklə müəllif ideyasının daha emosional şəkildə ifadəsinə nail olmaq sahəsində M.T.Sidqi üslubunun xarakterik cəhətlərini dəqiqləşdirmək, şairin publisistin əsərlərində sinonimlərin işlədilmə məqamlarına, eyni tipli söz qruplarından istifadənin forma və metodlarına, M.T.Sidqinin adı ilə bağlı yeni sinonimik cərgələrin yaradılmasına dair dolğun elmi təəssürat yaratmaq;

– Azərbaycan ədəbi dilinin antonimlər sistemində tətbiq edilən milliləşmədə M.T.Sidqinin xidmətlərinə aydınlıq gətirmək;

– Frazеoloji vahidlərin işlədilməsinə münasibətdə M.T.Sidqiyə məxsus islahatçı yanaşmanın səciyyəvi xüsusiyyətlərini aydınlatmaqla şair tərəfindən frazeoloji vahidlər üzərində aparılan işin xarakterini maarifçilik hərəkatı və ədəbi dil prosesləri ilə əlaqələndirmək;

– Mətnin daxili komponenti kimi çıxış edən təyini söz birləşmələrinin M.T.Sidqi əsərlərində quruluş etibarilə bir o qədər də fərqlənmədiyini, bununla belə, müsbət enerji daşıyıcıları olmasını, birbaşa müəllifin maarifçilik görüşləri və novatorluğu ilə bağlılığını təsdiqləmək;

– M.T.Sidqi əsərlərinin dilində müxtəlif məqamlarda müxtəlif qrammatik vəzifə icra etməsinə baxmayaraq, feili birləşmələrin əsasən o zamanın insanı ilə əlaqədar proseslərə aydınlıq gətirməsini, Azərbaycan dilinin incəliklərinə dərinədən bələd olan şair tərəfindən yeni məzmunlu feili bağlama, feili sifət və məsdər tərkiblərinin yaradılmasını əsaslandırmaq;

– M.T.Sidqi irsini təşkil edən bədii və elmi-publisistik əsərlərin dilində izafətlərin geniş yer tutduğunu, eyni zamanda izafətlərin emosional təsir gücündən faydalanarkən görkəmli qələm sahibinin yaradıcı yanaşma nümayiş etdirməsini, Azərbaycan dilinin qrammatik normalarına uyğun gəlməyən bu söz birləşmələrini

məzmunca yeniləşdirməsini, beləliklə, ədəbi dildə milliləşməyə nail olmasını təsdiqləmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün təsviri, funksional, tipoloji, sistemli analiz, müqayisəli-tutuşdurma və statistik təhlil kimi metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında özünəməxsus xidmətləri olan Məhəmməd Tağı Sidqi dillərin yaranması probleminə münasibətdə idealist mövqedə dayanmış, dilin Tanrı tərəfindən insana bəxş edilmiş ən müqəddəs töhfə olduğunu bildirmişdir. Müəyyən mənada dil və söz məfhumları arasında bərabərlik işarəsi qoyan şair bu fikirdə olmuşdur ki, insan ruhunun nüvəsində məhz dil-söz dayanır. M.T.Sidqiyə görə, insanın ruhunda və cismində gizlənən mənəviyyat göstəricilərinin ən qüvvətli dildir.

– Yazının mənşəyindən bəhs edən M.T.Sidqi ərəb əlifbasının mənşəyində finikiya əlifbasının dayandığını söyləyərək əlifbanı yeniləşdirmək məsələsində tam mühafizəkar mövqedə dayananlara qarşı çıxmışdır.

– Şair qətiyyətlə belə bir mövqedə dayanmışdır ki, cəmiyyətdə savadsızlığın ləğvindən ötrü ərəb əlifbasında mövcud olan çoxsaylı yazı tipləri aradan qaldırılmalı, vahid yazı qaydalarına əməl olunmalıdır. M.T.Sidqi Qərb ölkələrinə nisbətə islam ölkələrinin geri qalmasının səbəbini vahid yazı qaydalarının olmamasında görmüşdür.

– Məhəmməd Tağı Sidqi Azərbaycan dilinin yeni terminlərlə zənginləşdirilməsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmış, hətta çağdaş elmi meyarlara cavab verəcək səviyyədə bir çox terminlərin mənasına aydınlıq gətirmişdir. Şair milli, yaxud ərəb və fars mənşəli sözləri termin məqamında işlədərkən həmin sözlərin dildəki işləklilik dərəcəsini, leksik mənasını, eyni zamanda cəmiyyətin yeni dünyaya inteqrasiyasını diqqətdə saxlamışdır. Soydaşlarının modernləşməsinə çalışan M.T.Sidqi yeni nəsillərin dünya elminə inteqrasiya olunması prosesində Azərbaycan dilinin terminlərlə zənginləşməsinə vacib və

gərəkli saymışdır.

– Mənşə etibarilə hansı dildən alınmasına baxmayaraq dilimizdə sinonim cərgə təşkil edən leksik vahidlər M.T.Sidqi əsərlərində birbaşa müəllif ideyasının təqdiminə xidmət etmişdir. Şair sinonim, yaxud antonim sözləri sadəcə təkrarlamaq üsuluna deyil, eyni söz qruplarına daxil leksemlərdən istifadənin yeni formalarını yaratmaq üsuluna üstünlük vermişdir.

– Frazеoloji vahidlərdən istifadə edərkən M.T.Sidqi ideyanın estetik təqdimini məxsusi nəzərə almış, bu yolla da Azərbaycan ədəbi dilinin poetikasını zənginləşdirməyə nail olmuşdur.

– İctimai düşüncəni yeniləşdirməyə çalışdığından M.T.Sidqinin yaradıcılığında mətnin daxili komponentlərinə çevrilmiş təyini söz birləşmələri milli təfəkkürdə və ədəbi dildə əsasən novatorluğunun göstəricisi funksiyasını yerinə yetirmişdir.

– M.T.Sidqi əsərlərinin dilində feili sifət, məsdər, eləcə də feili bağlama tərkiblərinə müxtəlif məqamlarda fərqli qrammatik və poetik vəzifələrin icrası ilə əlaqədar rast gəlmək mümkündür. Şair istər mənzum əsərlərində, istərsə də nəsr əsərlərində feili birləşmələrin poetik imkanlarından maksimum səviyyədə faydalanmış, bu yolla müəllif ideyasının təqdimində effektivliyi təmin etmişdir.

– Azərbaycan maarifçilik hərəkatının görkəmli nümayəndəsi olan M.T.Sidqi izafətlərdən imtinaya deyil, bu söz birləşmələrinin milliləşdirilməsinə önəm vermişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq M.T.Sidqi yaradıcılığında ümumi dilçilik məsələlərinin qoyuluşu və həlli tədqiq olunmuş, müəyyənləşdirilmişdir ki, dillərin yaranmasına idealist mövqedən yanaşan şair söz və məfhum anlayışlarına münasibətdə də özünəməxsus mövqedən çıxış etmiş, dili insan ruhunun nüvəsi səviyyəsində dəyərləndirmişdir.

Aydınlaşdırılmışdır ki, M.T.Sidqi Azərbaycan dilinin leksikasında dilin terminlər qatının zənginləşdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermiş, çoxsaylı terminlərin mənasının dəqiqləşdirilməsi

istiqamətində sistemli iş aparmış, əsərlərində qələmə aldığı terminlərlə ədəbi dilin yeniləşməsinə ciddi təsir göstərmişdir.

M.T.Sidqi əsərlərində sinonim və antonimlərin üslubi imkanları üzə çıxarılmış, bu söz qruplarına istinadən müəllif ideyasının daha təsirli ifadəsinə nail olmaq baxımından şairin poetik dil sahəsindəki axtarışları müasir dilçilik meyarları ilə obyektiv elmi qiymətini almışdır.

M.T.Sidqinin nəzm yaradıcılığında frazeoloji birləşmələrdən yararlanmanın müxtəlif formalarına, hətta mövcud frazeoloji birləşmələrin strukturunda müəyyən dəyişikliklərin aparılmasına sistemli şəkildə yanaşılmış, frazeoloji birləşmələrlə əlaqədar şairin Azərbaycan ədəbi dilinə qazandırdığı yeniliklərin mahiyyəti aydınlaşdırılmışdır.

Poetik dilin təsir gücündən maksimum səviyyədə yararlanmağa çalışan M.T.Sidqinin əsərlərində sərbəst söz birləşmələrinin, həmçinin izafətlərin müəllif ideyası ilə bağlılığı, şairin qələmə aldığı ismi və feili birləşmələrin özünəməxsus xüsusiyyətləri, eləcə də eyni sintaqmların milli təfəkkürdə və ədəbi dildə novatorluğun göstəricisi olması problemi elmi həllini tapmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili üçün xarakterik olan demokratikləşmə və milliləşmə prosesləri ilə bağlı dilçilik elmini ciddi nəzəri müddəalarla zənginləşdirəcəkdir. Tədqiqatın nəticələrindən ədəbi dil tariximizə dair yeni dərslərlərin yazılması zamanlı, ali məktəblərin filoloji fakültələrində qrammatikanın müxtəlif şöbələrinin tədrisi prosesində, həmçinin leksika və sintaksisə dair gələcək elmi tədqiqatlarda faydalanmaq mümkündür.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın mövzusu Naxçıvan Dövlət Universiteti Elmi Şurasının 26 yanvar 2016-cı il tarixli iclasında (protokol № 06) və Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilmə Şurası Filologiya Problemləri üzrə Elmi Şuranın 28 aprel 2016-cı il tarixli iclasında (protokol № 3) təsdiq edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri ilə əlaqədar müxtəlif

Respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi konfranslarda “M.T.Sidqi əsərlərində sinonimlərin istifadənin müəllif ideyası ilə bağlılığı” mövzusunda (“Naxçıvan: mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan”. Beynəlxalq elmi konfrans. Naxçıvan: 2021), “Frazoloji vahidlərin işlədilməsində M.T.Sidqi modelləri” mövzusunda (“Çağdaş Azərbaycan dilinin aktual problemləri”. Respublika elmi konfransı. Naxçıvan: 2023), “The problem of term creation in Sidqi literary heritage” (“Sidqi ədəbi irsində termin yaradıcılığı problemi”) mövzusunda (“XXI əsrdə elmin inkişafı”. XV Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfrans. Dortmund, Almaniya, 2024) məruzələr söylənilmiş, fikir mübadiləsinə şərait yaradılmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.

Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.

Dissertasiya “Giriş”, 3 fəsil, “Nəticə” və istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir. “Giriş” 7 səhifə - 12760 işarə, I fəsil 39 səhifə - 77238 işarə, II fəsil 32 səhifə - 56847 işarə, III fəsil 45 səhifə - 85485 işarə, “Nəticə” 4 səhifə - 6111 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı istisna olmaqla dissertasiya 240 201 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar nəzər nöqtəsinə çəkilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobeasiya və tətbiqi, dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı və işin həcmi haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslində “Məhəmməd Tağı Sidqi yaradıcılığında ümumi dilçilik məsələləri” adlanır və bu fəsil 2 paraqrafdan ibarətdir. I fəslin “Məhəmməd Tağı Sidqinin dil konsepsiyasında söz, məfhum və əlifba məsələləri” adlı I paraqrafında qeyd olunur ki, M.T.Sidqi dil haqqında ayrıca bir əsər

yazmasa da, şairin dillə bağlı özünəməxsus konsepsiyası mövcud olmuşdur. Dillərin yaranması probleminə münasibətdə Sidqi idealist mövqedə dayanmış, dili Tanrı tərəfindən insana bəxş edilmiş ən müqəddəs töhfə kimi dəyərləndirmişdir.

M.T.Sidqi müəyyən mənada dil və söz məfhumları arasında bərabərlik işarəsi qoymuşdur. Sanki şair sözdən bəhs edərkən bədii dili nəzərdə tutmuş, bədii dilin nəzm və nəsr formalarında özünü göstərməsini də nəzər nöqtəsinə çəkmişdir.

Yazıcı-pedaqoqun dilçilik problemlərindən bəhs edən əsərləri sırasında “Heykəli-insana bir nəzər” kitabından məxsusi söz açılmalıdır. Bu kitaba əsaslanaraq demək mümkündür ki, Azərbaycan dilşünaslığı tarixində M.T.Sidqi ümumi dilçilik problemlərindən bəhs edən ilk müəlliflərdən biridir. Maraqlıdır ki, “Heykəli-insana bir nəzər” əsərində M.T.Sidqi artıq yazı dilinin meydana çıxması məsələsini gündəmə gətirmiş, yazının, yəni “xəttimixi”nin ilk öncə kəldanilər (rus mənbələrində xaldeylər) və babillilər tərəfindən yaradıldığını qeyd etmiş, bundan sonra heroqliflərin kəşfini misirlilər və finikiyalılarla əlaqələndirmişdir.

“Heykəli-insana bir nəzər” əsərində M.T.Sidqinin əvvəlcə şəkli yazıdan bəhs etdiyini görürük. Görkəmli maarifçi sillabik yazının piktoqrafik yazıdan sonrakı üçüncü yazı olmasını aşkar şəkildə ifadə etmiş, bu yazının yaradılmasını birbaşa finikiyalılarla əlaqələndirmişdir.

Məlumdur ki, XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçi ziyalıları savadsızlığın aradan qaldırılması naminə əlifbada islahat aparmaq, əlifbanı sadələşdirmək istiqamətində ciddi mübarizə aparsalar da, kəskin müqavimətlə qarşılaşmışdılar. Bu qarşıdurmada mühafizəkar qüvvələr ərəb əlifbasının müqəddəsliyini məxsusi qabardır, müqəddəs kitab “Qurani-Kərim”in həmin əlifba ilə yazıldığını xüsusi məntiqi vurğu ilə nəzər nöqtəsinə çəkirdilər. M.T.Sidqi çox sadə dillə bildirib ki, ərəb əlifbasının mənşəyində finikiya əlifbası dayanır və hər bir xalqın əlifbanı öz dilinə uyğunlaşdırması tarix boyu dönə-dönə təcrübədən keçirilmişdir.

“Heykəli-insana bir nəzər” əsərində M.T.Sidqi belə bir mövqedən çıxış etmişdir ki, cəmiyyət daxilində savadsızlığın aradan qaldırılmasından ötrü əlifbanın sadəliyi ilə bərabər, vahid yazı qaydalarına əməl olunması da mühüm şərtidir, hər kəsin sözləri istədiyi kimi yazması yolverilməzdir. M.T.Sidqi Qərb ölkələrinə nisbətdə islam ölkələrinin geri qalmasını bir də vahid yazı qaydalarının olmaması ilə əlaqələndirmişdir.

“Heykəli-insana bir nəzər” əsərində M.T.Sidqi ərəb əlifbasına məxsus yazı tiplərini diqqətə çəkməklə Azərbaycan dilçilik elminə yeni bir istiqamət təqdim etmişdir.

I fəslin **“Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı və M.T.Sidqi irsi”** adlı II paragrafında M.T.Sidqinin öz əsərləri ilə terminlər baxımından Azərbaycan dilini zənginləşdirməsi məsələləri dəyərləndirilir.

M.T.Sidqinin əsərlərində məktəbdarlıqla bağlı pedaqoji terminlərin bir qədər geniş yer tutduğunu görürük. Belə terminlər sırasında şair-pedaqoq “dərs”, “məktəb” leksemlərindən ayrıca bəhs etmişdir. Yəqinliklə demək olar ki, Azərbaycan milli elmi düşüncə tarixində Avropaya inteqrasiya olunmuş məktəb anlayışının ilk geniş və əhatəli şərhə məhz M.T.Sidqiyə məxsusdur. Böyük ziyalı yeni dünyada məktəbin insan həyatında oynadığı rolu belə mənalandırmışdır: “Məktəb nədir? Məktəb bizim elm və maarifimizin vasitəsi, dünya və axirətimizin səadətində səbəbidir. Elm və ədəb bir xəzinəyə bənzər ki, onun açarı məktəbdir. Bizləri nadanlıq zülmətindən qurtarıb nuri-mərifətə yetirən məktəbdir.

... Məktəb cəhalət dərdinin dərmanlı və mərifət bağının xiyabanıdır ki, həmişə cahilləri alim və divanələri aqil eylər.”⁸

Müşahidələr deməyə əsas verir ki, M.T.Sidqi istər milli, istərsə də ərəb və fars mənşəli sözlərə termin statusu verərkən həm sözlərin dildəki işləklilik dərəcəsini, həm leksik mənasını, həm cəmiyyətin yeni dünyaya inteqrasiyasını, həm də zamanın şərtlərini

⁸ Məhəmməd Tağı Sidqi. Məktəb hekayələri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017. – s. 67

eyni dərəcədə nəzərə almışdır.

M.T.Sidqinin əsərlərində rast gəlinən qəzetəçi, yazıçı, millətpərəstlik, ziraətçi, saatsaz, krallıq, imperatorluq, şeirbazlıq, insanlıq, qədrşünaslıq, daşlıq, həməfkarlıq, xəttatlıq, qafiepərdaz, ruznamə, həvadisnamə kimi sözlər morfoloji yolla yaradılmış terminlərə nümunə ola bilər. Göründüyü kimi, termin yaratmaq işində M.T.Sidqi morfoloji üsulun bütün imkanlarından, eləcə də alınma söz və şəkilçilərin leksik və qrammatik mənələrindən yüksək səviyyədə faydalanmışdır.

M.T.Sidqi əsərlərində sintaktik üsulla yaradılmış terminlərin də geniş yer tutduğunu görürük. Şair-pedaqoqun faydalandığı, yaxud yeni yaratdığı istilahlardan bir çoxu məhz izafət formasındadır. Düşündürücüdür ki, M.T.Sidqinin nəinki mənzum, eləcə də nəsr əsərlərinin, xüsusən də pedaqoji-elmi və publisistik əsərlərinin dilində izafət formalı istilahlara, yəni sintaktik üsulla yaradılmış terminlərə kifayət qədər rast gəlmək mümkündür və həmin istilahlardan az bir qismi klassik ədəbiyyatdakı izafətlərlə üs-üstə düşür. Cəmiyyətin xilasını yeniləşmədə görən şair ilk növbədə düşüncələri dəyişmək mövqeyindən çıxış etmiş, bunun üçün mütərəqqi ideyaların yeni nitq qəlibləri ilə təqdimini vacib və gərəkli saymışdır. Ustad müəllimin əsərlərində rast gəlinən “baği-maarif”, “rus lisanı”, “dövlət dili”, “elmin havadarı”, “qəzetəsinin müdiriyyəti”, “teleqraf ağacları”, “mətbuat dairəsi”, “havanın hərərəti” kimi yüzlərlə termin artıq yeni bir ədəbi dilin təntənəsindən xəbər verməkdədir.

M.T.Sidqi yaradıcılığında terminlərin işlədilməsi vəziyyətinə aydınlıq gətirəcək ən mükəmməl mənbələrdən biri “Müxtəsər coğrafiya risaləsi” əsəridir. Bu əsərdə Yer planeti ilə əlaqədar təqdim edilən biliklər zamanına görə dəqiqliyi ilə səciyyəlidir. Təqdirəlayiq haldır ki, M.T.Sidqi coğrafi terminlərin dəqiqləşməsində, ilk öncə, dilin daxili imkanlarından bəhrələnmiş, daha sonra terminlərin beynəlxalq məzmun daşımalarını nəzərə almış, bu yolla Azərbaycan dilinin zənginləşməsinə imkan yaratmışdır.

“Müxtəsər coğrafiya risaləsi” Azərbaycan dilində termin

yaratıcılığı baxımından son dərəcə qiymətli mənbədir. Ümumiyyətlə, yeni dünya düzənində həmvətənlərinin elmi dünyagörüşünün tamlığı naminə M.T.Sidqi biliklərin sadədən mürəkkəbə doğru mənimsədilməsi prinsipinə üstünlük vermiş, bu səbəbdən terminlərin təqdimində həm alınmaların, həm də doğma dilə məxsus sözlərin sematikasından yüksək səviyyədə faydalanmışdır.

M.T.Sidqi Avropa, Asiya və Afrika qitələrinin bərri-ətiq sayıldığını, yəni qədim dövrlərdən insanlara məlum olduğunu bildirdiyi kimi, Amerika və Avstraliya qitələrinin də bərri-cədidə, yəni insanların yeni kəşf etdikləri qitələr sayıldığını yazır. Bütün hallarda “Müxtəsər coğrafiya risaləsi” əsərində Amerika və Avstraliya qitələri ilə əlaqədar təqdim olunan terminlər elmi təfəkkür üçün yenidir.

Təqdirəlayiq haldır ki, pədaqoq-şair termin yaratıcılığını ilk növbədə dilin öz daxili imkanları hesabına həll etməyə çalışmış, bu məqsədlə cəzirə, bərxəz, burun, sahil, ova, dərə, yaylaq, dərbənd, cəbəl, kuhi-atəşfəşan, dəniz, körfəz, liman, boğaz, çay, arx, nəhr, göl, hövz, sel, şələlə, səlsəbil kimi onlarla sözü coğrafi termin olaraq təqdim etmişdir.

Beləcə, “Müxtəsər coğrafiya risaləsi”ni oxuduqca “arx”, “göl”, “hövz”, “sel”, “şələlə” kimi coğrafi terminlərin mənası aydınlaşır. M.T.Sidqi həmin sözlərdən termin olaraq bəhs edərək məlum leksemlərin lüğəvi mənə sistemini genişləndirmişdir.

Dissertasiyanın **“M.T.Sidqi və ədəbi dildə leksika problemləri”** adlı II fəslə 3 paragrafdan ibarətdir. **“2.1. M.T.Sidqi əsərlərində sinonimlərdən istifadənin müəllif ideyası ilə bağlılığı”** paragrafında qeyd olunur ki, şair-pedaqoq öz əsərlərində sinonim sözləri sadəcə təkrarlamamış, sinonim sözlərdən istifadənin yeni formalarını yaratmağa nail olmuşdur.

H.Ə.Həsənov “Müasir Azərbaycan dilinin leksikası” kitabında yazır: “Sinonim sözlərin izahında və müəyyənləşdirilməsində onlara məxsus bir sıra xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazım gəlir: 1) mənə yaxınlığı və ya mənə ümumiliyi; 2) cərgə düzəltmə; 3) qarşılıqlı əvəzetmə; 4) müxtəlif quruluşluluq; 5) eyni hitq hissəsinə aidlilik; 6)

eyni funksiyalılıq; 7) sözün çoxmənalılığı.”⁹

Maraqlıdır ki, bütün bu keyfiyyətləri M.T.Sidqi yaradıcılığında rast gəlinən sinonimlərə aidliklə bir daha təsdiqləmək mümkündür. “Elmin şərəfəti” şeirindən oxuyuruq:

Dünyada sədaqətü səfanı,
Mehr ilə məhəbbətü vəfanı,
Namusla iffətü həyanı,
Siz eyləyin ixtiyar qızlar.¹⁰

Mənşə etibarilə mehr leksemi fars dilinə, məhəbbət leksemi ərəb dilinə bağlı olsa da, məhəbbət sözü dilimizdə ümumişləklilik statusu qazanmış, mehr isə daha çox şairlərin yaradıcılığında yer tutmuşdur. Eləcə də eyni bənddə işlədilmiş namus, iffət və həya sözləri də, qeyd-şərtsiz, sinonimlərdir. Hər üç söz ərəb dilindən alınmışdır. Lakin iffət sözü namus və həya sözü ilə müqayisədə az işlənməkdədir. Yəni M.T.Sidqi mənşə etibarilə hansı dildən alınmasına baxmayaraq, dilimizdə sinonim cərgə təşkil edən leksik vahidlərdən istifadə etməklə öz ideyalarını oxuculara çatdırmağa nail ola bilmişdir.

M.T.Sidqinin yaradıcılığında rast gəlinən sinonim sözləri nitq hissələri baxımından araşdırdıqda, isimlərdən ibarət sinonimlərin üstünlük təşkil etdiyini görürük. Şairin klassik üslubda qələmə aldığı şeirlərdə nalə-ah-fəğan, işvə-şivə-naz-qəmzə kimi isimlər üstünlük təşkil etdiyi halda, maarifçilik ideyalarının tərənnümü məqsədilə yazdığı əsərlərdə işıq-nur-ziya-münəvvər, fəhm-zəka, ağıl-fikir, qədr-qiyət-dəyər kimi sinonimlərlə daha çox qarşılaşırıq.

M.T.Sidqi dilimizdə mövcud olan sinonim sifətlərdən də yaradıcı şəkildə faydalanmışdır. Digər tərəfdən, şair yalnız təkrardan qaçmaq naminə sinonim sözlərdən istifadə etməmiş, həm də eyni sinonim cərgədə dayanan leksemlər arasındakı incə mənə fərqlərini

⁹ Həsənov, H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası / H.Həsənov. – Bakı: Maarif, – 1987. – s. 65.

¹⁰ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 19

diqqətdə saxlamışdır.

“2.2. M.T.Sidqi əsərlərinin dilində antonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri” paraqrafında antonimlərin müxtəlif növlərindən məharətlə istifadə edən M.T.Sidqinin ədəbi dilimizin antonimlər sisteminə gətirdiyi yeniliklərdən danışılır.

M.T.Sidqi “Tərcüman” qəzetinin onuncu ildönümü münasibətilə təbrik” şeirinin əvvəlində öz razılıq duyğularını sadəcə antonimlərin işlədilməsi yolu ilə ifadə etmişdir:

Gecə-gündüz səvadi- “Tərcüman” mənzuri-didəmdir,
Səvadi-cəşm nur almış ağından, həm qarasından.¹¹

Şairin fikrincə, İsmayıl bəy Qaspıralının “Tərcüman” qəzeti nəinki hər səhifəsindəki qara hərflərlə, hətta hərflər arasındakı ağ boşluqlarla elmin gözünü işıqlandırmaqdadır. Ağ-qara antonimlərinin bu formada mətn daxilində işlədilməsi üsulu M.T.Sidqiyə məxsusdur.

M.T.Sidqi əsərlərinin dilində əsasən tam antonimlərə rast gəlirik. Şair antonimlərdən istifadə zamanı misra, beyt və bənd daxilində sözlərin poetik düzümünü də nəzərə almış, bədii dildə harmoniyanın antonimlərdən ibarət yeni modellərini yaratmışdır. Məsələn, “Şikayətnamə” şeirində şair mövcud ədalətsiz ictimai mühit daxilində lirik qəhrəmanın əzablarını həm şad-qəmgin, həm də məsrur-məhzun antonimləri ilə belə qələmə almışdır: “Gəhi şadəm, gəhi qəmgin, gəhi məsrur, gəhi məhzun.”¹²

M.T.Sidqinin əsərlərində nisbi antonimlərə də rast gəlinməkdədir. Nümunə üçün “Məmmədəliyə nəsihət” şeirindən aşağıdakı misralara diqqət yetirmək kifayətdir:

Dəmbədəm məktəb ilə ol dəmsaz,
Qış, həm yaz həm oxu, həm yaz.¹³

¹¹ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 27

¹² Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Çarşıoğlu, –2004. – s. 26.

¹³ Yenə orada, – s. 21.

Bildiyimiz kimi, qış sözünün tam, yəni mütləq antonimi yaydır. Yaz sözü isə qışın nisbi antonimidir. Düşünürük ki, M.T.Sidqi bilərəkdən qış sözünün mütləq deyil, nisbi antonimini işlətməmişdir. Çünki böyük pedaqoq bilirdi ki, şagirdlərə “yayda məktəbi özünə mənzil et” demək doğru olmaz.

Elmi ədəbiyyatlarda antonim sözlər bir də mənşə baxımından təhlil obyektinə çevrilir. Doğrudur, ilk baxışda belə təəssürət yaranır ki, sanki M.T.Sidqi yaradıcılığında alınma antonimlər bir qədər üstünlük təşkil etdir. Lakin birbaşa mətnə istinadən çıxış etdikdə Sidqi yaradıcılığında yer tutan antonim cütlüklərinin əsasən öz dilimizə aid olduqlarını görürük.

II fəslin “**Frazeoloji vahidlərin işlədilməsində M.T.Sidqi modelləri**” adlı III paragrafında M.T.Sidqi əsərlərində Azərbaycan dilinə məxsus frazeoloji vahidlərin bir qədər fərqli şəkildə yer tutması təhlil olunur, qeyd edilir ki, ədəbi dildə frazeoloji birləşmələrdən faydalanmaq birbaşa dilin emotiv, yəni təsirgöstərmə funksiyasının gerçəkləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir və bu fikrin təsdiqi üçün M.T.Sidqinin yaradıcılığı xeyli sayda material verir. Şair-pedaqoq maarifçilik ideyalarının təbliği zamanı sabir söz birləşmələrini bol-bol işlətməmiş, həmçinin ədəbi dilimizdə əvvəlcədən mövcud olan sabit söz birləşmələrinin struktruna müdaxilə etməklə poetik dilin bir qədər də cilalanmasına nail olmuşdur:

Yetişdim arzuma, “Tərcüman” on yaşa yetdi,

Açıldı qönçeyi-qəlbim onun nəşvü nümasından.¹⁴

Könlü açılmaq frazeoloji birləşməsinə Azərbaycan ədəbi dilinin bütün dövrlərində rast gəlmək mümkündür. Maraqlıdır ki, M.T.Sidqi bu frazeoloji vahid üzərində müəyyən qədər yaradıcılıq işi aparmış, xalq dilində geniş yer tutan sabit söz birləşməsinə açıldı qönçeyi-qəlbim formasına salaraq özünü küləşdirmişdir.

M.T.Sidqinin yaradıcılığında işləklilik dərəcəsi yüksək olan frazeoloji vahidlərlə yanaşı, yeni sabit söz birləşmələrinə də rast

¹⁴ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 27

gəlirik. Məsələn, “Kəblə Nəsir” əsərindən oxuyuruq:

Keçinin, eşşəyin pulu durulur,
Birə beş də həl ziyadə qalır.¹⁵

Heç şübhəsiz ki, pulu durulmaq birləşməsi cəmiyyətdə burjuva münasibətlərinin yaranmasından, yəni artıq ictimai həyatda pulun hegemonluğundan sonra meydana gəlmişdir və neologizm səciyyəlidir.

M.T.Sidqinin əsərlərinə istinadən də ümumi və xüsusi frazeoloji vahidlərdən bəhs etmək mümkündür. Xüsusi frazeoloji vahidlərə M.T.Sidqinin əsasən məktəb hekayələrində rast gəlirik. Budur, “Məktəb” başlıqlı yazısında M.T.Sidqi insan həyatında məktəbin əhəmiyyətini belə dəyərləndirmişdir: “Bizləri nadanlıq zülmətindən qurtarıb nuri-mərifətə yetirən məktəbdir.”¹⁶ “Mən məktəbi sevən şagirdlərdən olmalıyam. Hər gün sevgili məktəbimizin havasınca uçmalıyam.”¹⁷

İnkər edilməz ki, digər klassiklərin əsərlərində nuri-mərifətə yetirmək, məktəbin havasınca uçmaq kimi frazeoloji birləşmələrə rast gəlmək qeyri-mümkündür. Bu frazeoloji birləşmələr birbaşa M.T.Sidqi təfəkkürünün məhsuludur.

M.T.Sidqi əsərlərinin dilində ismi frazeoloji birləşmələrə təsadüfən rast gəldiyi halda, şair-pedaqoqun yaradıcılığında yüzlərlə feili frazeoloji birləşmələr yer tutmaqdadır. Feili frazeologizmlərə dair müasir dilçilik ədəbiyyatlarında “somatik frazeologiya” terminindən də bəhs edildiyini görürük. Ümumi qənaətə görə, yaranmasında insanın bədən üzvlərinin adlarından istifadə olunan frazeologizmlər somatik frazeologizmlərdir. “Somatik mənalı leksemlər feili frazeologizmlərin əsas komponenti kimi çıxış edir... “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə baş sözü ilə –

¹⁵ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 36.

¹⁶ Məhəmməd Tağı Sidqi. Məktəb hekayələri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017. – s. 19.

¹⁷ Yenə orada

200, gözlə – 300-dən çox, ayaqla – 100-ə yaxın, ağızla – 100-ə yaxın, dillə 100-dən çox, əllə – 200, qulaqla – 100-ə yaxın, üzlə – 200-dən çox, canla – 100-ə yaxın somatik frazeologizmlər verilmişdir.”¹⁸

M.T.Sidqinin yaradıcılığında əl sözü ilə bağlı ələ düşmək, ələ gəlmək, ələ almaq, əldən getmək, əlində fürsət olmaq, əl götürmək, əli yetişmək kimi sabit söz birləşmələrinə, göz sözü ilə bağlı gözü götürmək, gözü düşmək, gözündən yağmaq, göz dikmək, gözü doymaq kimi frazeologizmlərə, üz sözü ilə bağlı üz qoymaq, üz vermək, üzündən yağmaq kimi feili frazeoloji birləşmələrə, ürək sözü ilə bağlı ürəyə dolmaq, ürəyi tələsmək, ürəkdə gizlətmək, ürəkləri məsrur etmək, ürəkli olmaq kimi somatik frazeologizmlərə bol-bol rast gəlinməkdədir.

Dissertasiyanın III fəslə “**M.T.Sidqi əsərlərində söz birləşmələrinin bədii-poetik funksiyası**” adlanır və 3 paragrafdan ibarətdir. “**3.1. M.T.Sidqi yaradıcılığında ismi birləşmələr ədəbi dil faktı kimi**” paragrafı müxtəlif məzmunlu əsərlərdə şair-pedaqoq tərəfindən işlədilən ismi birləşmələrin mənə və ideya baxımından məntəxili vəzifəsinə həsr olunmuşdur.

M.T.Sidqinin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən təyini söz birləşmələri milli təfəkkürdə və ədəbi dildə müəllif novatorluğunun göstəricisi funksiyasını daşıyır və daha çox müsbət enerjili sözlərin birliyindən ibarətdir: *hüşyar qızlar, bəxtiyar qızlar, indiki vaxt, vacib işlər, gözəl ad, yaxşı nemət, nur camal, cürbəcür dillər, yer üzü, elm əsri, gül qönçəsi, şəriət əhli, qeyrət dəmi, ciyər qanı, su üzü, onun sədasi, əsrin işi, atasının adı, taleyimin əxtəri, gözümün yaşı və s.*

H.Mirzəzadənin “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası” kitabında I növ təyini söz birləşmələri “Hər iki tərəfi isimdən

¹⁸ Nəbiyeva K.H. Azərbaycan qadın şairlərinin dilinin frazeologiyası (M.Dilbazi və N.Rəfibəyli şəirləri əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. – Bakı: –2017, – s.9

düzələnələr”, “Sifətlə isimdən düzələnələr”, “Sayla isimdən düzələnələr”, “Əvəzliliklə isimdən düzələnələr” və “Feili sifətlə, yaxud feili sifət tərkibi ilə isimdən düzələnələr” başlıqları altında öyrənilmişdir.¹⁹ M.T.Sidqinin əsərlərində hər iki tərəfi isimlərdən ibarət çox az I növ təyini söz birləşmələrinə rast gəlirik: *dəmir yollar, nur camal, lalə sifət, sərv qədd, qönçə dəhan, gül üz və s.*

M.T.Sidqinin işlətdiyi və hətta yaratdığı sifət+isim quruluşlu I növ ismi birləşmələr yeni məzmunları ilə diqqəti cəlb edir: *çətin işlər, qara gün, bekar şəxslər, qədim Yunanıstan, müfəssəl məqalə, məşhur yazıçılar və s.*

Azərbaycan dilində, eləcə də M.T.Sidqi yaradıcılığında qələmə alınmış I növ təyini söz birləşmələri sırasında birinci tərəfi say olan sintaktik vahidlərin bir qədər üstünlük təşkil etməsi diqqətçəkicidir. Şairin M.T.Sidqi yaradıcılığında söz olaraq təkliləri bildirən bütün sayları I növ təyini söz birləşmələrinin təyinedici tərəfi məqamında görürük. Bu isə, əlbəttə ki, dünyəvi elmlərin ciddi şəkildə ictimai həyata və düşüncəyə müdaxiləsindən qaynaqlanırdı.

M.T.Sidqinin əsərləri atributiv xarakter daşıyan tərəfi əvəzliliklərdən ibarət I növ təyini söz birləşmələrinin zənginliyi ilə də səciyyələnməkdədir. Əsərlərinin dili deməyə əsas verir ki, şair-pedaqoq “bu” işarə əvəzliyindən istifadə etməklə əsas tərəfi isimlərdən ibarət yüzlərlə yeni məzmunlu I növ təyini söz birləşmələrinin yaradılmasına nail olmuşdur. Daha doğrusu, şairin qələmə aldığı “bu əvvəlinci dərs”, “bu aqılanə hərəkət”, “bu gözəl kitab”, “bu məktəb”, “bu cəhalət” və s. kimi I növ təyini söz birləşmələri məhz maarifçilik ideyaları tərənnüm edən əsərlərin səciyyəvi cəhəti olaraq özünü göstərməkdədir.

M.T.Sidqinin əsərlərində II növ təyini söz birləşmələri quruluşca eyni struktru saxlasa da, zaman-zaman məzmunca yenilənmiş, yeni mənə və ideya daşıyıcılarına çevrilmişlər. Şair-

¹⁹ Mirzəzadə, H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası / H.Mirzəzadə. – Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, – 1990. – s. 249.

pedaçoqa məxsus əsərlərin dilində *elm əsri, qeyrət dəmi, su üzü, su altı, yer üzü, alman nüfusu, plov qazanı, söz yeri, gül mövsümü, əğyar tənəsi, məhəbbət aləmi, məhəbbət əhli, göz yaşı, ciyər qanı, İsa çıxəkləri, səba yeli* kimi II növ təyini söz birləşmələrinin kifayət qədər geniş yer tutması müşahidə edilməkdədir. Qətiyyətlə demək mümkündür ki, *elm əsri, qeyrət dəmi, alman nüfusu* kimi sintaqmlar məhz M.T.Sidqi yaradıcılığına xas göstəricilərdir.

Azərbaycan dilində istər tərəflərarası müxtəlif əlaqələrin mövcudluğu, istər cümlə daxilində sintaktik vəzifəsi, istərsə də struktrundakı dəyişmələrin çoxsaylı formaları ilə diqqəti cəlb edən III növ təyini söz birləşmələri M.T.Sidqi əsərlərində də maraqlı xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Böyük pedaçoq ümumcəmiyyət üçün gözlənilməz olan yeni mövzulardan bəhs edərkən III növ təyini söz birləşmələrinin mükəmməl nümunələrindən bol-bol, həm də xalq danışıq dilinə uyğun şəkildə faydalanmışdır. Təqdirəlayiq haldır ki, M.T.Sidqi işlətdiyi III növ təyini söz birləşmələri ilə müasirlərini düşünməyə, tərəqqi naminə səfərbər olmağa səsləmişdir. Məsələn, *maarifimizin vasitəsi, insanın qədrü-qiyməti, cəhalət dərdinin dərmanı, mərifət bağının xiyabanı, mənim elm öyrənməyim, Allah talanın varlığı, insanların fəxri və etibarı, böyükələrin məqamı, anaların ədəb və əxlaqı, bizim vücudumuz, həyatımızın səbəbi, ananın haqqı, tərbiyənin qoynu, təlim və tərbiyənin səmərə və əsəri, ananın övlada olan məhəbbəti və haqqı, yazmağın mənfəəti və s.*

“3.2. Feili birləşmələrin M.T.Sidqi əsərlərində poetik funksiyası” paraqrafında qeyd olunur ki, M.T.Sidqi həm mənzum, həm də nəsr əsərlərində feili sifət, məsdər və feili bağlama tərkiblərinin poetik imkanlarından yüksək səviyyədə faydalanmışdır. Nümunələr bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycan ədəbi dilində feili sifət tərkiblərinin məzmunca yeniləşməsi sahəsində M.T.Sidqi ciddi bir islahat aparmışdır.

H.Hüseynovanın “Bədii əsərlərin üslubi sintaksisi (Mir Cəlalın bədii əsərləri əsasında)” kitabında feili birləşmələrin üslubi imkanlarına belə aydınlıq gətirilmişdir: “Feili sifət, feili bağlama və məsdər tərkibləri də fikrin effektiv çatdırılması, mənalara qabarıq

verilməsi, emosionallığın artırılmasında müəyyən üslubi dəyərə malikdir.”²⁰

Maraqlı məqamlardan bir feili sifət tərkibinin M.T.Sidqi tərəfindən hətta xitab yerində işlədilməsidir. Ümumiyyətlə, cümlə daxilində feili sifət tərkibinin xitab olması müstəsna hallardan sayılır. “Yetişdin” rədifli qəzəlində şair lirik qəhrəmana xitabən xoş duyğularını belə ifadə etmişdir:

Hərimi-vəsildə şəmi-camali-yarə ənis olan,
Şükür qıl, dəxi pərvanə var, narə yetişdin.²¹

Qeyd-şərtsiz, Azərbaycan ədəbi dili tarixində bütöv bir misranın xitab olması və feili sifət tərkibi ilə ifadə edilməsi az-az rast gəlinən haldır. M.T.Sidqi “Hərimi-vəsildə şəmi-camali-yarə ənis olan” misrasını feili sifət tərkibindən ibarət xitab şəklində işlətməmiş, fikrin daha təsirli şəkildə təqdiminə nail olmuşdur.

M.T.Sidqinin əsərlərində əsas tərəfi feili bağlamalardan ibarət olan tərkiblər yeni forma və məzmun göstəriciləri ilə diqqəti cəlb etməkdədir.

Çağdaş dilçilik elmində feili bağlamaların poetik dildə əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsinə dair maraqlı mülahizələrlə qarşılaşırıq. Təsadüfi deyildir ki, professor M.Hüseynovanın “Yurda sevgi, düşməyə nifrət nümunəsi” əsərində feili bağlamaların “nadir emosional effekt yaratması” məxsusi nəzər nöqtəsinə çəkilmişdir.²²

M.T.Sidqinin “Gülər gül kimi bülbül guşeyi-gülzarə düşdükcə” misrası ilə başlayan qəzəlində qafiyə sistemini əsas tərəfi “düşdükcə” feili bağlamasından ibarət feili birləşmə təşkil etmişdir ki, bu da poetik dildə az-az rast gəlinən formalar sırasındadır:

Gülər gül kimi bülbül guşeyi-gülzarə düşdükcə,
Tökər göz yaşını gülzardan avarə düşdükcə.

²⁰ Hüseynova, H. Bədii əsərlərin üslubi sintaksisi (Mir Cəlalın bədii əsərləri əsasında) / H.Hüseynova. – Bakı: ABPU-nun nəşriyyatı, – 2016. – s. 39.

²¹ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 46.

²² Hüseynova, M. Yurda sevgi, düşməyə nifrət nümunəsi // “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. – 2021, 15 oktyabr. – s. 9.

... Məna-yi-eşqdə aşıqlərin qəlbin kəbab etdim,
Dili-səddarədən hər dilbərə bir parə düşdükcə.²³

M.T.Sidqinin maarifçilik şeirlərində, eləcə də elmi-publisistik əsərlərində məsdər tərkiblərinə daha çox rast gəlinməkdədir. Müəyyən mənada M.T.Sidqi, ümumiyyətlə, alınma sözlərin dildən çıxarılması istiqamətində deyil, dilimizin leksik qatındakı alınmaların işləklilik dərəcəsinə artırmaq istiqamətində iş aparmış, bunun üçün məsdərlərin dildəki hegemon mövqeyindən gərəyincə faydalanmışdır.

Vacibdi şəriət əhli olmaq,
Can tək həsəd içrə gizli qalmaq,
Rübənd tutub, niqab salmaq,
Məndən sizə yadigar, qızlar.²⁴

Əlbəttə ki, yuxarıdakı bənddə şeirin həm forma, həm də məzmun tamlığı məhz məsdər tərkibləri vasitəsilə təmin edilmişdir.

Ümumiyyətlə, M.T.Sidqi əsərlərində məsdər tərkibləri poetik dili zənginləşdirməklə bərabər, nitqin təsiredicilik səviyyəsini yüksəltmişdir.

“3.3. M.T.Sidqi əsərlərinin dilində izafətlərin struktur-semantik mahiyyəti” paraqrafında qeyd olunur ki, M.T.Sidqi əsərlərində izafət məhz ədəbi dilin göstəricisidir, mətnə ekspressivlik, emosionallıq gətirən faktdır. Şair-pedaqoq izafətlərdən istifadə edərkən sözün təsir gücünün qüvvətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirmiş, bununla belə, izafətlərin məzmunca yeniləşməsinə, onların semantik-struktur baxımından milliləşməsinə də nail olmuşdur.

Prinsip etibarilə, M.T.Sidqi izafətlərdən imtina mövqeyi deyil, anlaşıqlı izafətlər yaratmaq mövqeyi tutmuşdur. Məsələn, 9 beytlik “Şikayətnamə” adlı qəzəldə “məni-biçarə”, “künci-viranə”,

²³ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 61.

²⁴ Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri / tərt. ed. İ.Həbibbəyli – Bakı: Kitab Klubu MMC, –2017. – s. 20.

“guşeyi-vəhdət”, “dərdi-hicran”, “hingami-rihlət”, “rəhi-eşq” kimi izafətlər anlaşıqlı mənası, eləcə də milliləşməsi ilə səciyyələnməkdədir. Mətn kontestinə əsaslanaraq, “məni-biçarə” yiyəlik halda işlədilməklə, “künci-viranə” və “guşeyi-vəhdət” xəbərlik şəkilsinin ixtisar olunması baxımından, “rəhi-eşq” ismin yerlik halında olmasına görə milli dilin qrammatik struktruna uyğunlaşdırılmışdır.

Şair-pedaqoqun “Dostlardan birinə mədəniyyətin yayılması haqqında şeir” başlıqlı qəzəlinə “baği-maarif”, “beyti-təməddün”, “məcali-şeyrculuq”, “ənbayi-millət”, “diplomati-sabit” kimi izafətlərlə qarşılaşırıq ki, həmin söz birləşmələri bir daha M.T.Sidqinin dil vahidlərindən faydalanmaq işində geniş yaradıcılıq imkanlarına malik olduğunu təsdiqləməkdədir.

Ümumiyyətlə, faktlar deməyə əsas verir ki, izafətlərin bədi və elmi-publisistik dildə işlədilməsi məsələsinə M.T.Sidqinin özünəməxsus münasibəti olmuşdur. Görkəmli şair-pedaqoq qəti şəkildə izafətlərdən imtina mövqeyi deyil, bu tipli söz birləşmələrini məzmunca sadələşdirmək, zamanına görə asan başadüşülən, eyni zamanda müəllif fikrinin emosional, qüvvətli ifadəsinə xidmət edən yeni izafətlər yaratmaq mövqeyi tutmuşdur.

Tədqiqatın **nəticələrini** aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

1. Dillə bağlı özünəməxsus konsepsiyası olan M.T.Sidqi dillərin yaranması məsələsinə münasibətdə idealist mövqedə dayanmış, dili, yəni sözü insanlığa bəxş edilən müqəddəs töhfə səviyyəsində dəyərləndirmiş, eyni zamanda dillərin daim inkişafda olduğunu, sözün insan həyatında mühüm rol oynadığını bildirməklə həmməslək maarifçi ziyalıları öz mübarizələrində sözün imkanlarından faydalanmağa səsləmişdir.

M.T.Sidiq yazıçı və ədəbi dil məsələlərinə aydınlıq gətirərək bildirmişdir ki, müəllif həm oxucuların səviyyəsini, həm də ədəbi dil normalarını diqqətdə saxlamalı, milli dilin saflığını nəzərə almalıdır.

M.T.Sidqiyə görə, yazının əmələ gəlməsi və kitabın yaranması ilə insanlıq tarixində yeni bir mərhələ başlanmışdır. Müxtəlif yazı tiplərinin, o cümlədən piktoqrafik, ideoqrafik,

silloqrafik kimi yazı növlərinin meydana gəlməsində ayrı-ayrı xalqların xidmətlərini dəyərləndirən M.T.Sidqi dünyada yazının ölkələr üzrə hərəkət istiqamətindən söz açmaqla Azərbaycan dilçilik elminə yeni müddəalar qazandırmışdır. Ərəb əlifbasının mənşəyində finikiya əlifbasının dayandığını bildirən maarifpərvər ziyalı Azərbaycanda əlifba islahatını nəzəri cəhətdən əsaslandırmağa çalışmış, cəmiyyətin savadsızlıqdan xilasını üçün əlifbanın sadəliyini, sözlərin yazılışında vahid qaydaların tətbiqini gərəkli saymışdır.

2. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dilinin terminlər ilə zənginləşməsi missiyasını həyata keçirən qələm sahibləri sırasında M.T.Sidqinin xidmətləri danılmazdır. Şair-pedaqoq yeni tarixi mərhələdə dilin lüğət tərkibinin terminlər qatı hesabına zənginləşməsini diqqətdə saxlamış, bu məqsədlə ümumxalq danışq dilinin, eləcə də alınma sözlərin imkanlarından gərəyincə faydalanmışdır. Faktlar deməyə əsas verir ki, Azərbaycan maarifçilik hərəkatı ilə əlaqədar ədəbi dilimizdə bir çox terminlərin, o cümlədən elm, məktəb, dərs, heca, səs, hərf, səda, kəlmə, dil kimi yüzlərlə istilahların şərhli məhz M.T.Sidqinin adı ilə bağlıdır. Termin yaratmaq baxımından M.T.Sidqi əsərlərində morfoloji üsulun imkanlarından daha artıq faydalanma diqqəti cəlb edir. Şairin yaradıcılığında sintaktik yolla yaradılmış terminlər, həmçinin izafət quruluşlu istilahlər geniş yer tutmaqdadır. Prinsip etibarilə, şair-pedaqoqun yaradıcılığında rast gəlinən yeni məzmunlu yüzlərlə istilahlər artıq ədəbi dildə maarifçiliyin təntənəsini təsdiqləməkdədir. Müsbət cəhətdir ki, bu gün də bir çox terminlərin izahında M.T.Sidqi şərhlərinə əsaslanmaq mümkündür.

3. Ədəbi dilin lüğət tərkibindəki mövcud sözlərin semantik mənasını genişləndirmək istiqamətində iş aparan M.T.Sidqi yeni sinonimik cərgələrin yaradılmasına nail olmuşdur. Şair sinonimləri yanaşı işlətməklə fikrin daha qüvvətli ifadəsini daim diqqətdə saxlamışdır. M.T.Sidqi sinonimik cərgə daxilində sözlərin ən incə mənə fərqlərini nəzərə almış, ana dilinin imkanları hesabına yeni sözlər yaradaraq ədəbi dildə sinonimik cərgəgələrin zənginləşməsini təmin etmişdir. Şairin klassik üslubda yazdığı əsərlərdə sinonimlər

qrupunda əsasən alınma sözlər dayandığı halda, uşaqlar üçün qələmə aldığı əsərlərdə milli dilə məxsus sinonimlər işlədilmişdir.

4. M.T.Sidqi əsərlərinin dilində işlədilmiş antonimlər birbaşa poetik semantikanın göstəricisidir, müəllif ideyasının daha emosional təqdimini şərtləndirməklə yanaşı, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan cəmiyyətinin ictimai həyatında və milli düşüncədə antoqonist tərəflərin ciddi mübarizə apardıqlarını ifadə etməkdədir. Şair digər söz qrupları ilə müqayisədə antonimlərin poetik üslubi imkanlarından daha çox, həm də yaradıcı şəkildə faydalanmış, ədəbi dilin antonimlər sistemində müəyyən milliləşmələr aparmaqla bədii təsvirin canlılığı baxımından yeni deyimlərə imza atmışdır.

5. Ədəbi dildə frazeoloji vahidlərin emosionallıqla, ifadə gözəlliyi ilə bağlı olduğunu nəzərə alan M.T.Sidqi frazeoloji vahidlərin əsər daxilində işlədilməsinə bir qədər sərbəst yanaşmış, hətta bu söz birləşmələrinin tərkibində ciddi inversiyalara yol versə də, mənanın qorunmasını diqqətdə saxlamışdır. Düşündürücüdür ki, şair bəzən maarifçilik hərəkatı, cəmiyyətin gerilikdən xilasını ilə bağlı ayrı-ayrı ideyaları bir frazeoloji vahid vasitəsilə oxuculara çatdırmışdır. M.T.Sidqi yenilikçiliyinin göstəricisidir ki, müəllif əksər hallarda frazeoloji vahidlərin tərkibini kənar sözlərlə genişləndirmiş, ünsiyyətə yaratma və məlumat vermə baxımından ədəbi dildə müəyyən islahatlar aparmışdır.

6. Mətnin daxili komponenti olmaqla mühüm sintaktik funksiya yerinə yetirən təyini söz birləşmələri M.T.Sidqi yaradıcılığında mühüm məna və ideyanın təqdiminə xidmət etməkdədir. Şairin işlətdiyi ismi birləşmələr ictimai tərəqqiyə hesablanmışdır və ədəbi dilin yeni tarixi mərhələsi üçün səciyyəvi xarakter daşıyan milliləşmədən xəbər verir. M.T.Sidqi cəmiyyətin inkişafında bədii və elmi-publisistik ədəbiyyatın rolunu yüksək dəyərləndirmiş, eyni məramla qələmə aldığı əsərlərdə mütərəqqi ideyaların təqdimi məqsədilə işlətdiyi ismi birləşmələrin semantikasında əsaslı dəyişikliklər aparmışdır. Bu səbəbdəndir ki, görkəmli qələm sahibinin əsərlərində maarifçilik ideyalarının

daşıyıcısı olan yüzlərlə yeni məzmunlu ismi birləşmələr yer tutmaqdadır. Eləcə də, bədii-elmi və publisistik dilin hamı tərəfindən qavranılması prinsipinə əsaslanan M.T.Sidqi ismi birləşmələrin xalq danışığı dilinə uyğunlaşdırılmasını gərəkli saymış, bu yolla da tərəqqi naminə soydaşlarının səfərbərliyinə çalışmışdır.

7. M.T.Sidqi əsərlərində feili birləşmələrdən əsasən dövrün problemlərinin nəzər nöqtəsinə çəkilməsi üçün istifadə edildiyi müşahidə olunmaqdadır. Şair modern gələcəyin təminatçısı kimi mövcud cəmiyyətin nümayəndələrindən söz açmış, eyni zamanda yaratdığı feili sifət tərkibləri ilə gördüyü və görmək istədiyi insanın xarakterik əlamətlərini qələmə almış, sadə və mürəkkəb feili sifət tərkiblərinə istinad zəminində milli ədəbi nitqin məzmununu müasirləşdirmişdir. Qəti şəkildə demək mümkündür ki, Azərbaycan ədəbi dilində feili sifət tərkiblərinin məzmunca yeniləşməsinə M.T.Sidqi islahatçı şair mövqeyindən yanaşmışdır.

Feili bağlama tərkiblərinin poetik imkanlarını yüksək dəyərləndirən M.T.Sidqi hətta bəzən özünəməxsus gedişlər edərək qələmə aldığı şeirin qafiyə sistemini feili bağlama tərkibi əsasında qurmuşdur. Yəqinliklə, Azərbaycan ədəbi dilinin çətin anlaşılan alınmalardan təmizlənməsinin vacib və gərəkli olduğunu düşünən şair maarifçilik ideyalarının təqdimində daha anlaşılıqlı feili bağlama tərkiblərinin istifadəsini məqsədəuyğun saymışdır.

Ədəbi dildə izafətlərin işlədilməsi məsələsində özünəməxsus prinsipləri olan M.T.Sidqi bu söz birləşmələrini mətnə daxil edərkən oxucu faktorunu diqqətdə saxlamış, semantik mənənin üzde olmasına xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. M.T.Sidqi izafəti ədəbi dil göztəricisi, mətnə ekspressivlik gətirən keyfiyyət kimi dəyərləndirmiş, izafətlərin semantikasında sadələşdirməni və milliləşdirməni vacib bilmişdir.

Dissertasiyanın məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. M.T.Sidqi əsərlərində sinonimlərdən istifadənin müəllif ideyası ilə bağlılığı // “Naxçıvan: mədəniyyətlərin qovuşduğu

- məkan”, Beynəlxalq elmi konfrans, - Naxçıvan: Əcəmi, - 22-23 oktyabr 2020, - 2021, - s.358-363
2. Word, concept and alphabeical issues in the activity of Mohammad Taghi Sidqi // - Видавничий дiм. Гельветика: Актуальні питання гуманітарних наук: humanities science Current Issues, - 2023. Issues 66, volume 1, -s. 93 - 97
 3. M.T.Sidqinn İran mətbuatında çar olunan ədəbi – publistik əsərlərinin leksik – üslubi xüsusiyyətləri //- Naxçıvan: “Naxçıvan№ Universitetinin, Elmi əsərləri, - 2023. № 3 (30), - s.146 - 158
 4. M.T.Sidqi əsərlərinin dilində antonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri // Naxçıvan Dövlət Universiteti. “Çağdaş Azərbaycan dilinin aktual problemləri” mövzusunda II Respublika elmi konfransının materialları, - Naxçıvan: “Qeyrət” nəşriyyatı, - 2023, - s. 45-50
 5. Frazeoloji vahidlərin işlədilməsində M.T.Sidqi modelləri // Naxçıvan Dövlət Universiteti. “Çağdaş Azərbaycan dilinin aktual problemləri” mövzusunda III Respublika elmi konfransının materialları. - Naxçıvan: - 2023, - s. 105 - 111
 6. The problem of term creation in Sıdqi literary heritage // Development of science in the XXI century Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference. - Dortmund, Germany: 01-02 August 2024, - 2024, - s. 68-71
 7. Məhəmməd Tağı Sidqinin “Müxtəsər coğrafiya risaləsi” əsərində maraq doğuran terminlər //- Bakı: Elmi iş. Beynəlxalq elmi jurnal, - 2024. Cild: 18 sayı: 10, - s.34-38
 8. M.T.Sidqi ədəbi irsində termin yaradıcılığı problemi // - Bakı: Elmi tədqiqat. Beynəlxalq onlayn elmi jurnal, - 2024. Cild: 4 Sayı: 8, - s.20-27.
 9. M.T.Sidqi əsərlərinin dilində izafətlərin struktur-semantik mahiyyəti // - Bakı: Elmi tədqiqat. Beynəlxalq onlayn elmi jurnal, - 2024. Cild: 4 Sayı: 11, - s.20-26.

10. M.T.Sidqi əsərlərində feili birləşmələrin poetik funksiyası //-
Bakı: Elmi tədqiqat. Beynəlxalq onlayn elmi jurnal, - 2025.
Cild: 5 Sayı: 4, - s.35-41
11. M.T.Sidqi yaradıcılığında qələmə alınmış I növ təyini söz
birləşmələri // “Elm və təhsilin əsasları” mövzusunda XV
beynəlxalq elmi konfransın materialları, - Bakı: - 1 sentyabr
2025, - 2025, - s.42-46
12. M.T.Sidqi'nin “Heykeli-insana bir baxış” eserinde yazı
meseleleri // 12.Uluslararası Ankara bilimsel araştırmalar
kongresi, Ankara: 03-05 Eylül 2025, - 2025, - s.465-468.
13. M.T.Sidqi əsərlərində feili bağlama tərkiblərinin işlənmə
məqamları // 14. Uluslararası Zeugma bilimsel araştırmalar
kongresi, Gaziantep: 9-10 Eylül 2025, - 2025, - s.387-392.
14. M.T.Sidqi əsərlərində məsdər tərkiblərinin forma və məzmun
tamlığında rolu // Naxçıvan Dövlət Universiteti. “Elmi
inkışaf: Uğurlar və çağırışlar” mövzusunda gənc
tədqiqatçıların II Respublika elmi konfransının materialları, -
Naxçıvan, - 2025, s. 688 - 692

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 oktyabr 2025-ci il tarixində saat 10³⁰ Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhəciyi, AZ 7012, Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Naxçıvan Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 22 sentyabr 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.09.2025
Kağızın formatı: 60×90.1/16
Həcm: 49 980
Tiraj: 100.